

УДК 37:737 (477)

Оксана Альошина

Діяльність Житомирського Володимиро-Василівського братства у Волинській губернії у другій половині XIX ст.

Розкрито організаційні засади та функціонування Житомирського Володимиро-Василівського братства, одного з головних волинських єпархіальних церковних братств Волинської губернії, що знаходилося під покровительством архієпископа Волинського і Житомирського Паладія. Висвітлено головні напрями просвітницької роботи, яка виявлялася у відкритті церковно-парафіяльної школи, заснуванні бібліотеки та організації подібних бібліотек по інших повітових містах. Розкрито місіонерську діяльність братства, що мала на меті турбуватися про бажуючих і тих, хто вже прийняв православ'я, поширювати книги та брошури церковного змісту, організувати позабогослужбові духовно-моральні читання та бесіди. Показано значення православного церковного братства, що мало вплив на розвиток церковного та суспільного життя м. Житомира та його околиць у другій половині XIX ст.

Ключові слова: православне братство, Житомир, просвітницька діяльність, місіонерська робота, Волинська губернія

Oksana Alyoshina

The activity of Zhytomyr Volodimir-Vasylivskiy fraternity in the Volyn province in the second half of 19th century

Organizational principles and functioning of Zhytomyr's Volodimir-Vasylivskiy fraternity, one of the main Volyn's church fraternities of the Volyn province, that was under patronage of archbishop of Volyn and Zhytomyr Paladiy, are revealed. Main directions of the educational works, manifested in the opening of church-parochial school, founding of the library and organization of similar libraries in other cities of the district, are outlined. Missionary activity of fraternity, concerned with patronizing people who would like to accept Orthodoxy and those who already did, distribution of books and brochures of ecclesiastical content, organization of spiritual and ethic readings and conversations, is explored. The value of Orthodox church fraternity, that had influence on development of ecclesiastical and public life of Zhytomyr and its outskirts in the second half of 19th century, is shown.

Keywords: orthodox fraternity, Zhytomyr, educational work, missionary activity, the Volyn province

Актуальність теми обумовлена важливістю та необхідністю діяльності православних церковних братств, що почали діяти на території Волинської губернії у XIX ст. Діяльність церковних братств Волинській губернії у другій половині XIX ст. виражала церковну політику Російської імперії, спрямовану на зміцнення монархії. Як зауважували сучасники,

5. Парафіяльна історія та церковні братства

така політика пояснювалась «поголовною духовною сліпотою, народною бідністю та широким розповсюдженням штундизму» [1, с. 735].

Зазначена тема викликає значний інтерес серед вітчизняних науковців ХХ ст. Чимало інформації висвітлено в наукових статтях С. Гаврилюк [2], О. Сажок [3], І. Тимочко [4], Р. Шеретюк [5], в яких розглядається діяльність та участь православних братств у культурно-освітньому житті Волинської губернії у вказаний період. Проте в цих статтях не достатньо висвітлено питання виникнення та напрями просвітницької діяльності православного братства в Житомирі упродовж 1890-х років.

Мета наукової статті подати аналіз виникнення та діяльності Житомирського волинського єпархіального Володимиро-Василівського братства у другій половині ХІХ століття.

Серед значної кількості православних братств, які виступили за зміцнення православ'я на цих теренах, слід виокремити діяльність Житомирського Свято-Володимиро-Василівського братства, яке офіційно називалося «волинським єпархіальним» і з-поміж інших церковних братств відіграло роль головного на Волині.

Житомирське братство було відкрите 6 серпня 1888 р. на честь дев'ятсотліття хрещення Русі і засноване при кафедральному соборі задля збирання та збереження церковно-археологічних пам'яток Волинської єпархії. Воно поставило собі за мету «просвітити світлом» істинного християнського вчення людей невіруючих, сприяти спрямуванню на правий шлях тих, хто ухилився від єдності з істинною католицькою церквою (євреїв, штундистів, розкольників, чехів), оберігати православний народ від зведення в «іновір'я та сектанство» і сприяти поширенню православ'я серед «іновірців і осіб інших віросповідань» [6, с. 200].

Для досягнення цієї мети на братство покладалися такі завдання: видавати з дозволу духовної цензури та придбати книги, брошури і настановчі листки, особливо такі, в яких «розсудливо викриваються сектанські помилки» та пояснюється істина віри; влаштувати при Житомирському книжковому складі єпархіальну бібліотеку та сприяти заснуванню подібних бібліотек по інших повітових містах і особливо в приходах, де поширені різні секти, видавати книги «захисникам святості православної церкви». Окрім цього воно мало допомагати місіонерам, призначеним єпархіальним керівництвом, забезпечувати необхідними для їх роботи книгами; турбуватися про бажаючих приєднатися і тих, хто приєдналися

до православ'я, а саме безпритульних і євреїв; організувати позабого-службові духовно-моральні читання та бесіди.

Братство діяло в межах діючого статуту і в своїх діях залежало від місцевого архієпископа, який був покровителем і його керівником. Воно мало організовану структуру, а його членами могли бути люди будь-якого стану та звання, які поділялися на почесних і дійсних. До почесних членів зараховували, за рішеннями загального зібрання, осіб, котрі зробили особливі послуги чи проводили корисну діяльність, або здійснювали значні пожертви близько 100 крб. одноразово чи 25 крб щороку. Дійсними вважали осіб, які щороку вносили в касу 3 крб або 60 крб одноразово. До членів братства могли зарахувати церковні парафії і міські товариства, монастирі, представниками яких на зібраннях були священники, міські голови православного віросповідання [7, с. 419–420].

Грошові накопичення склалися із внесків членів, з пожертвувань від церков, з доходів від продажу книг, з процентів від основного капіталу. Одноразові внески формували основний капітал, а щорічні внески і пожертви витрачалися на вирішення поточних справ. Готівкові кошти і грошові папери зберігалися в міському губернському казначействі.

Керівництво справами здійснювали загальні збори та рада членів братства. Загальні зібрання були щорічні та екстрені, які скликалися у важливих випадках або на вимогу десяти почесних і дійсних членів. На загальних зборах обирали голову ради терміном управління на три роки і шість членів, 3 осіб до ревізійного комітету. До функцій комітету належало: перевірка звітів про надходження і витрати, проведення обліку майна; розгляд та затвердження кошторису; обговорення пропозицій ради; вибори почесних членів.

До ради входили голова, секретар і скарбник. Секретар формував списки членів, складав протоколи та журнали ради і зборів та давав для підпису усім членам, представляв їх на затвердження єпархіальному архієрею. Крім того, він складав річні звіти про діяльність братства, оформляв усе діловодство і завідував архівом братства. Скарбник здійснював платежі рахунків, завідував господарською частиною, приймав гроші і здійснював дозволені витрати. Рада виконувала наступні зобов'язання: розглядала поточні справи, складала інструкції і розподіляла обов'язки серед членів, розробляла програми для позабогослужбових читань, приймала через скарбника гроші і звітувала щомісячно

5. Парафіяльна історія та церковні братства

про них на загальних зборах, шукала способи для збільшення грошей братства, складала річний звіт витрат, витрачала гроші відповідно до затвердженого кошторису [7, с. 422–423].

Братство в своїй діяльності було відкритим і враховувало думки тих членів, що не ввійшли в раду. Їх пропозиції обговорювалися і подавалися на розгляд загальних зборів.

Для покращення роботи та успішного розвитку його діяльності, на основі діючого статуту, визначалася можливість відкриття відділень братства в повітах Волинської губернії, котрі мали очолювати духовні особи міста за призначенням ради. З метою контролю по завершенню року, такі відділення подавали звіт про проведену роботу та зверталися за поясненнями до ради.

Членам братства дозволялося змінювати статут для «найбільш успішного досягнення цілей можливо повного виконання завдань». Всі проекти змін та доповнень до статуту виносили на обговорення загальних зібрань і відповідно до визначеної процедури у виправленому вигляді подавали єпархіальному архієрею для затвердження в установленому порядку.

Впродовж усього терміну свого існування Житомирське єпархіальне братство проводило різнопланову діяльність, проте головні свої завдання реалізовувало у місіонерській та просвітницькій роботі. Просвітницьку роботу братство здійснювало з метою підняття релігійного-морального та культурного рівня життя народу.

Свою благодійну діяльність задля зміцнення чистоти сповідуваних догматів віри братчики зосередили на проведенні безкоштовних релігійно-моральних читань. Вони відбувалися по суботах після вечірньої в кафедральному соборі м. Житомира, а згодом в неділі великого посту під супровід церковного співу «при багаточисленному зібранні слухачів різних націй і віросповідань» їх організував протоієрей Н. Н. Трипольським в приміщенні міської думи. Подібні народні читання певний період часу відбувались в залі Житомирського духовного чоловічого училища під контролем наглядача о. М. І. Щеглова [6, с. 202].

Поряд з проведенням читань братчики розуміли важливу роль церковного співу, оскільки це був один із засобів допомоги «народній свідомості ознайомитися з чисто православним вченням» і сприяти зміцненню православного віровчення. Вони були переконані, що в цьому

«відчувається в теперішній час значна потреба, а на Волині – передусім». Як зазначав з цього приводу К. Левитський, «такою могутньою зброєю не можна не користуватися і ревнителю освіти у душі віри і церкви православної, не можна не використовувати його на служіння істини проти ворогів істини».

Це пояснювалося тим, що релігійні церковні співи були «могутнім знаряддям для тих, хто розвиває і підтримує російську народність і нерозривно пов'язане з нею православ'я, фактором у справі зміцнення релігійно-моральних начал, і противагою польським релігійно-домашнім пісням» [8, с. 663].

Як наслідок одним із головних завдань братства стала організація хору шанувальників церковного співу в м. Житомир. Пропозиції щодо обов'язкового заснування церковних хорів в більшості парафій єпархії були направлені до колишнього архієпископа Волинського і Житомирського Паладія для подальшого сприяння цьому. Такі дії знайшли схвалення єпископа і всі турботи щодо організації хору поклали на голову ради братства Н. Н. Крестьянова, який подбав про його відповідну організацію. Незважаючи на певні труднощі, «братський» хор почав діяти і протягом незначного часу міг вільно виконувати богослужбові літургії при архієрейському служінні і «своїм співом приймав неперевну участь при проведенні ранніх літургій по недільних і святкових днях в кафедральному соборі» [6, с. 200]. Для його роботи підполковник К. Н. Абрамович подарував концертно, а невідомі благодійники – кілька зошитів нот і фісгармоніку [9, с. 154]. В зв'язку з фінансовими труднощами братчикам не вдалося сповна реалізувати задумане і тому хор проіснував недовго та припинив свою роботу.

Такий напрям роботи був усвідомленням того, що народ, «який живе більше почуттям, ніж високими ідеями, усвідомлював і розумів, що ці пісні – хліб насущний для його серця, і в тих місцях, де такий спів отримав широке розповсюдження і зміцнів, там слабше діяла латино-польська пропаганда» [10, с. 221].

В наступні роки братчики продовжили місіонерську роботу, оскільки розуміли, що «із зростанням з кожним роком поширення грамотності в народі посилюється і прагнення до читання, особливо в місцевостях, віддалених від міст і великих населених пунктів, де книга для читання була рідкістю». Саме з цієї метою вони використовували будь-які

5. Парафіяльна історія та церковні братства

можливості, щоб роздавати книги, брошури, розповсюджувати листки і іконки. Крім того, було видано по одному екземпляру книг для заснування бібліотеки для читання вихованцям в Житомирському приюті імператриці Марії [11, с. 379].

Братчики приділяли значну увагу духовно-освітній діяльності і свої зусилля направили на зведення нової споруди при кафедральному соборі «шкільного закладу взірцевої церковно-парафіяльної школи» для безкоштовного навчання дітей міських жителів. Для реалізації цього братчики звернулися до Модеста єпископа Волинського і Житомирського з проханням про виділення трьох тисяч карбованців із спеціальних коштів та забезпечення посібниками училищною радою. Братство повинно було дбати про забезпечення вчителя платнею, постачати необхідні підручники, проводити щорічний ремонт та матеріально утримувати сторожа. Для підвищення рівня кваліфікації вчителів рада пропонувала в присутності членів єпархіальної училищної ради проводити пробні уроки особам, які бажали стати вчителями церковно-парафіяльних шкіл єпархії.

В подальшому при цій школі планувалося відкрити бібліотеку, яка б слугувала місцем для народної читальні і місцем для релігійно-моральних народних читань, а в літні місяці – для проведення педагогічних курсів і курсів співу для вчителів церковно-парафіяльних шкіл єпархії [6, с. 206].

Заснування бібліотеки стало ще одним важливим напрямом просвітницької роботи. Зокрема, братство придбало твір протоієрея А. О. Хойнацького «Нариси з історії Православної церкви і древнього благочестя на Волині» і надіслало по одному екземпляру в кожну церковно-парафіяльну школу, щоб він став основою функціонування бібліотек при цих школах. Про такі закупівлі братчики звітували на загальних зборах і зазначали, що при братстві розташований склад з книгами релігійно-морального та історичного змісту. Зокрема, у 1897 р. в ньому нараховувалося 837 екземплярів книг, 2230 троїцьких книжок і листків, 290 невеликих іконок, 169 ікон на дереві, 25 ікон великого розміру на папері [12, с. 276].

Члени братства сприяли організації бібліотек і в інших селах Житомирського повіту. Зокрема, в 1904 р., згідно з рішенням ради, з братської каси виділили грошову допомогу священику села Суємець Д. Барановичу на заснування церковної бібліотеки для загального користування селянами [13, с. 204].

Питання про заснування народної читальні було розглянуте на загальних зборах, які відбулися 2 лютого 1896 р. після богослужіння у

кафедральному соборі [14, с. 132]. В наступні роки це питання обговорювалося і на прохання голови ради архімандрита Віссаріона, ректора Волинської духовної семінарії, та рішення ради, єпископ Волинський і Житомирський Антоній підписав акт про заснування бібліотеки-читальні. На початку 1906 р. відбулося її відкриття «для істинно руських людей, відданих інтересам» православної віри і церкви.

Бібліотека мала забезпечити матеріалами для читання, а також об'єднати освічених людей і дати їм можливість спілкуватися з приводу суспільних подій та різноманітних життєвих ситуацій, тому братчики вирішили, що користуватися періодичною пресою можна лише в читальні [15, с. 105].

Окрім того, братство займалося видавничою справою. Задля реалізації своїх завдань було вирішено видавати щороку «Церковний календар», який мав повчальний характер. У друкованому випуску за 1907 р. крім традиційного «місяцеслова» вміщувалися певні вказівки щодо Євангельських і Апостольських читань, опис життя святих та подвижників, короткі повчання та матеріали до Євангельських читань, інші повчальні статті [16, с. 14].

Отже, діяльність Житомирського Володимиро-Василівського братства була зумовлена суспільними проблемами, що назріли в середовищі Православної церкви. Його різнопланова робота, як одного з головних єпархіальних братств, була направлена на зміцнення та утвердження православної віри на території Волинської губернії. Діяльність Житомирського братства виявлялася у придбанні та поширенні книг та брошур релігійного змісту, проведенні релігійно-моральних читань, організації церковно-парафіяльної школи, заснуванні бібліотеки в м. Житомир і сприяттні організації подібних бібліотек в інших повітових містах.

1. Приходский священник А. К. Отзыв сельского священника о значении церковных братств / Приходский священник А. К. // Волинские епархиальные ведомости. – 1902. — № 26, ч. неофиц. — С. 735.
2. Гаврилюк С. Діяльність православних церковних братств Волині у ХІХ столітті / С. Гаврилюк // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Історія. — 1997. — № 2. — С. 40–42.
3. Сажок О. В. Становлення і розвиток церковного братського руху у Волинській губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / О. В. Сажок // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Історичні науки. — 2013. — № 21. — С. 33–38.

5. Парафіяльна історія та церковні братства

4. Тимочко І. Організаційні засади діяльності православних братств Волинської губернії / Ірина Тимочко // Нова педагогічна думка. — 2010. — № 3. — С. 10–13.
5. Шеретюк Р. Антикатолицький вектор діяльності Волинського Свято-Володимиро-Василівського православного братства в Житомирі наприкінці XIX ст. / Р. Шеретюк // Матеріали Всеукраїнської науково-кращезнавчої конференції «Культурний простір Житомирщини–Волині XIX–XX століть», 24 квітня 2012 року : в 2 т. / [голов. ред. М. Ю. Костриця ; редкол.: Баженов Л. В. та ін.]. — Житомир : Видавець М. Г. Косенко, 2012. — Т. 2. — С. 80–84.
6. Вольнь: Исторические судьбы Юго-Западного края / сост. Н. И. Петров. — СПб. : Тип. Товарищества «Общественная польза», 1888. — 288 с.
7. Устав Житомирского Владимиро-Васильевского Братства // Волинские епархиальные ведомости. — 1888. — №25, ч. офиц. — С. 418–424.
8. Левитский К. И. Церковно-просветительская деятельность на Волини / К. И. Левитский // Волинские епархиальные ведомости. — 1893. — № 24, ч. неофиц. — С. 662–669.
9. Отчет о деятельности Волинского Епархиального Владимиро-Васильевского Братства при Житомирском Кафедральном Соборе за 1897 год // Волинские епархиальные ведомости. — 1898. — № 9, ч. офиц. — С. 150–154.
10. Шеретюк Р. Драма церкви (До історії скасування Греко-Уніатської Церкви в Російській імперії та викорінення її духовно-культурних надбань) : монографія / Р. Шеретюк. — Рівне : ПП ДМ, 2012. — 348 с.
11. Отчет о деятельности Волинского Епархиального Владимиро-Васильевского Братства при Житомирском Кафедральном Соборе за 1898 год // Волинские епархиальные ведомости. — 1899. — № 16, ч. офиц. — С. 378–382.
12. Отчет о деятельности Волинского Епархиального Владимиро-Васильевского Братства при Житомирском Кафедральном Соборе за 1896 год // Волинские епархиальные ведомости. — 1897. — № 14, ч. офиц. — С. 272–277.
13. Отчет о деятельности Волинского Епархиального Владимиро-Васильевского Братства при Житомирском Кафедральном Соборе за 1905 г. // Волинские епархиальные ведомости. — 1906. — № 13, ч. офиц. — С. 200–209.
14. Отчет о деятельности Волинского Епархиального Владимиро-Васильевского братства при Житомирском кафедральном соборе к 1 января 1895 года по 1 января 1896 года // Волинские епархиальные ведомости. — 1896. — № 8, ч. офиц. — С. 132–136.
15. Библиотека-читальня при братстве св. Василия // Волинские епархиальные ведомости. — 1906. — № 4, ч. неофиц. — С. 104–107.
16. Отчет по заседанию совета Волинского Владимиро-Васильевского братства от 2 декабря 1904 г. // Волинские епархиальные ведомости. — 1905. — № 1–2, ч. офиц. — С. 11–20.